

Welvaart sinds het stenen tijdperk

PROF. DR. IR. A. KAPTEYN* - DR. T. J. WANSBEEK**

Onder de titel *Consumptie en welvaart* maakt drs. R. Iwema in *ESB* van 3 juni 1981 een aantal kanttekeningen bij drie artikelen over de waardering van inkomens, die begin 1979 in *ESB* zijn verschenen 1). Op heldere wijze verklaart Iwema enkele kernbegrippen uit die artikelen en deelt ook een enkel lovend woord uit: zo vormen de artikelen „een compositie van bijzondere elegantie”. Zijn slotconclusie is echter negatief: „Het (aan deze artikelen) ten grondslag liggende welvaartsbegrip moet . . . . als ondoelmatig worden beschouwd”.

Ondanks de zorgvuldigheid waarmee Iwema onze artikelen tracht weer te geven (in deze reactie praten we over „we” en „onze”, zonder dat we per se namens de andere auteurs van die artikelen spreken), is zijn weergave, en vooral zijn interpretatie, van onze theorie niet geheel juist. Wij zullen eerst proberen de redenering van Iwema samen te vatten om vervolgens wat kanttekeningen te plaatsen. Onze samenvatting is kort en betreft alleen de hoofdlijn van Iwema's

betoog zoals wij die uit zijn artikelen destilleren, en doet onvermijdelijkerwijze geen recht aan alle verfijningen en nuances in dat betoog.

Individuele subjectieve welvaart, zo stelt Iwema, bestaat uit twee componenten, een *absolute* en een *relatieve* component. In termen van inkomens betekent dit dat de absolute component te maken heeft met de consumptiemoge-

* Verbonden aan de University of Southern California.

** Verbonden aan het Centraal Bureau voor de Statistiek. Dit artikel is à titre personnel geschreven. De auteurs danken drs. H. van de Stadt voor zijn commentaar en suggesties. 1) B. M. S. van Praag, A. Kapteyn en F. G. van Herwaarden, Individuele welvaartsfuncties en sociale referentiegroepen, *ESB*, 31 januari 1979; A. Kapteyn en F. G. van Herwaarden, Afhankelijkheid van voorkeuren en optimale inkomensverdeling, *ESB*, 7 februari 1979; T. J. Wansbeek, J. Buyze en A. Kapteyn, Veranderende voorkeuren, *ESB*, 14 februari 1979.

lijkheden van het inkomen, de relatieve component met de plaats van het inkomen in de inkomensverdeling. Welvaart wordt door ons gemeten met behulp van de door Van Praag ontwikkelde individuele welvaartsfunctie van het inkomen (WFI), een wiskundige vertaling van inkomensniveaus naar welvaartsniveaus. De WFI van iemand wordt gemeten door hem of haar aan een aantal verschillende inkomens rapportcijfers te laten geven. Rapportcijfers zijn noodzakelijkerwijze vergelijkend van aard. Daardoor „vangt” de WFI alleen de relatieve component van de individuele subjectieve welvaart, en verwaarloost zij de absolute component. Iemands aldus gemeten welvaart wordt alleen bepaald door zijn of haar plaats in de inkomensverdeling, en dit leidt tot de anomalie dat, over de tijd heen, de gemeten gemiddelde individuele welvaart niet systematisch toeneemt: sinds het stenen tijdperk is de gemiddelde welvaart dus onveranderd gebleven. Dit kan niet waar zijn, vandaar de conclusie die aan het eind van de eerste alinea is geciteerd.

Tot zover onze interpretatie van Iwema's betoog in zeer gestileerde vorm. Wij willen daar de volgende opmerkingen bij maken.

1. De methode die wordt gebruikt om WFI's te meten is *niet* gebaseerd op het laten toekennen, door de respondenten, van rapportcijfers aan inkomensbedragen. De procedure is omgekeerd: aan een aantal rapportcijfers kennen respondenten inkomensbedragen toe (om precies te zijn: niet aan rapportcijfers, maar aan kwalificaties als „zeer goed”, „net voldoende”, maar dat is een detail).

2. Ook al zou bij het meten van WFI's de omgekeerde methode worden gebruikt (dus *wel* rapportcijfers toekennen aan inkomensbedragen), dan nog is het de vraag of dus doende de absolute component wordt geëlimineerd. Naar onze mening zijn rapportcijfers *niet* noodzakelijkerwijs van vergelijkende aard. Men kan een klas leerlingen tien rekenommen voorleggen en elke leerling een cijfer geven gelijk aan het aantal correcte antwoorden. Daarbij is het dan mogelijk dat alle leerlingen een tien scoren of allemaal een nul. Het rapportcijfer is in dit geval een *directe* meting van de prestatie. Wie de test kent, weet uit het cijfer onmiddellijk het aantal correct beantwoorde vragen. Er is, met andere woorden, een één-éénduidige relatie tussen cijfers en prestatie (de laatste gedefinieerd als het percentage correcte antwoorden).

Meestal worden rapportcijfers anders gebruikt, namelijk om *waardering* voor de prestaties van een leerling aan te geven op de manier zoals door Iwema beschreven. Dit geschiedt met behulp van een referentiekader. Men vergelijkt bij voorbeeld de prestaties van een leerling met het gemiddelde van zijn klas of van de school. In het eerste geval, het rapportcijfer als directe prestatiemeting,

is van vergelijking geen sprake. In het tweede geval, het rapportcijfer als expressie van de waardering voor een prestatie, is meestal sprake van vergelijking. Hoe suggestief Iwema's voorbeelden ook zijn, noodzakelijk is dat niet. Het is heel goed denkbaar dat op scholen met gemiddeld betere leerlingen systematisch hogere cijfers worden gegeven dan op scholen met gemiddeld slechtere leerlingen. Dat dit niet gebeurt, zegt op zich al iets over de manier waarop mensen oordelen vormen. Het vergelijkend karakter van rapportcijfers is wellicht psychologisch onvermijdelijk, maar het ligt niet in de logica van het begrip besloten.

3. Mede op grond van deze analogie menen wij dat WFI's, eenmaal gemeten, evenzeer de absolute als de relatieve component kunnen bevatten, zo beide überhaupt bestaan. Dat laatste is een kwestie van nader onderzoek van de gemeten WFI's. Gedurende de laatste jaren is door ons en onze mede-onderzoekers een aantal onderzoekprojecten uitgevoerd die op deze kwestie enig licht werpen. Deze projecten zijn gebaseerd op de „theorie van de voorkeursvorming” zoals die door een onzer is geformuleerd en die in het laatste van de eerdergenoemde *ESB*-artikelen is besproken 2). Deze theorie poneert dat er alleen sprake is van de relatieve component (die op een bepaalde wijze wordt gespecificeerd), en niet van de absolute. De theorie impliceert een aantal beperkingen in het patroon dat de WFI's ten toon mogen spreiden. Als de theorie waar is, voldoen de gemeten WFI's aan dit theoretisch voorspelde patroon. Zo niet, dan moet de theorie worden verworpen en dat kan impliceren dat de absolute component wel degelijk meesprekt. Het wel of niet aanwezig zijn van de absolute component is daarmee een empirische kwestie geworden.

Voor de volledige toets op de juistheid van de theorie van de preferentievorming zijn, omdat in die theorie „relatief” niet alleen wordt betrokken op de plaats in de *huidige* inkomensverdeling maar ook op die in het verleden, longitudinale gegevens nodig. Dat wil zeggen herhaalde waarnemingen over de tijd van een groep individuen. Tot nu toe zijn dergelijke gegevens niet aanwezig (binnenkort wel, dank zij het inkomenswaarderingspanel van het CBS), zodat een volledig bevredigende toets nog niet is uitgevoerd. Wel zijn op een aantal manieren benaderende toetsen uitgevoerd die de theorie uniform ondersteunen. Tot nu toe is er geen reden om de theorie die de absolute component ontkent te verwerpen.

4. Iwema stelt dus dat onze meetmethode de absolute component uitsluit. Wij betogen dat dit niet zo is, maar dat de empirie vooralsnog geen absolute component boven water heeft gebracht. „So far, so good”. Maar dan gaat Iwema een stap verder en stelt dat de absolute component er wel *moet* zijn, omdat

anders de holbewoner anno nul subjectief even welvarend is als de flatbewoner anno 1981, en dat kan natuurlijk niet waar zijn, tenzij het onderliggende welvaartsbegrip niet deugt. Anders gezegd, onderzoeken die geen absolute component aan het licht brengen worden op a priori gronden gediskwalificeerd. Het voorschrijven wat het resultaat van een onderzoek moet zijn, is naar onze mening een bezigheid die met een zekere voorzichtigheid moet worden bedreven.

Laten we daarom de „stenen-tijdperkanomalie” eens wat nader bekijken. Als er een blijvende welvaartsvermeerdering optreedt dan zou men toch verwachten dat mensen blij geven van een gestegen tevredenheid. Daarvan blijkt echter niets. Noch uit onze onderzoeken, noch uit die van anderen 3), blijkt enig verband tussen de gerapporteerde tevredenheid van mensen met hun bestaan, in het bijzonder met hun levensstandaard, en de absolute hoogte van het inkomen. Het is uitsluitend de relatieve hoogte van het inkomen die blijkt te tellen (daarbij inbegrepen de relatieve hoogte van het inkomen ten opzichte van vroegere inkomens). Het is ons niet duidelijk waarom, zoals Iwema suggereert, mensen de echte vooruitgang zouden verzwijgen en slechts het relatieve facet zouden vermelden wanneer hen naar hun welzijn (tevredenheid, inkomenswaardering enz.) wordt gevraagd.

5. In laatste instantie kunnen de resultaten van onze onderzoeken worden afgedaan door de meetmethode die is gebaseerd op het stellen van vragen als inadequaate te beschouwen. Bij het soort vragen die wij stellen, zouden alleen vergelijkende antwoorden kunnen worden gegeven, zodat het absolute aspect van 's mensen welzijn niet boven water komt. In dit kader is het interessant om te refereren aan een psychologisch experiment dat indiceert dat er wat fundamenteelers aan de hand is. Helson en Kozaki 4) lieten aan vier groepen van 5 proefpersonen willekeurige patronen zien van respectievelijk 10, 12, 14, 16 en 18 punten, telkens gedurende $\frac{3}{10}$ seconde. Daarvóór werd aan de eerste groep een willekeurig patroon van 4 punten getoond, de tweede groep kreeg er 13 te zien en de derde 32. De vierde groep (de controlegroep)

2) A. Kapteyn, *A theory of preference formation*, proefschrift, Leiden, 1977.

3) Bij voorbeeld: R. A. Easterlin, Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence, in: P. A. David en M. W. Reder (red.), *Nations and households in economic growth. Essays in honor of Moses Abramowitz*, Academic Press, New York, 1974; O. D. Duncan, Does money buy satisfaction?, *Social Indicators Research* nr. 2, 1975, blz. 267-274.

4) H. Helson en A. Kozaki, Anchor effects using numerical estimates of simple dot patterns, *Perception and Psychophysics* nr. 4, 1968, blz. 193-164.

kreeg vóór het experiment niets te zien. Tijdens het experiment werd de proefpersonen gevraagd het aantal punten te schatten dat ze te zien kregen. Het bleek dat de eerste groep systematisch de hoogste en de derde groep systematisch de laagste schatting produceerde met de twee andere groepen er ergens tussenin.

Daar het in het beschreven experiment duidelijk niet om waarderings gaat, maar om het schatten van iets objectiefs (het aantal getoonde punten) waarbij de ruimte voor discrepanties tussen verbale respons en fysieke perceptie miniem is, vormt het experiment een zeer sterke indicatie dat percepties zich wijzigen onder de invloed van voorafgaande stimuli. Dat geeft aan dat de resultaten die wij vinden met betrekking tot de waardering van inkomens deel zijn van een algemenere wetmatigheid (in de psychologie bekend als „adaptation level theory”). Het menselijk organisme past zich aan aan veranderende omstandigheden en reageert daarmee anders op stimuli dan het voordien gedaan zou hebben. Voor economen houdt dat in dat de basis van economische theorieën, de individuele preferenties, niet zo stabiel is als lang is aangenomen. Het is duidelijk dat deze conclusie verstrekkende gevolgen heeft voor theorie en beleid.

**A. Kapteyn
T. J. Wansbeek**

Naschrift

Zonder mij te overtuigen hebben mijn geachte opposanten mij er toch wel van bewust gemaakt dat ik iets minder vaste grond onder de voeten heb dan ik dacht. Voor het zaaien van een lichte twijfel — de twijfel die het begin van alle wijsheid is — past mij slechts dank, evenals voor de beminlijke wijze waarop dat is gedaan. De materie is te gecompliceerd om in dit naschrift adequaat behandeld te worden; niettemin wil ik proberen over de door de onderzoekers naar voren gebrachte punten iets zinnigs op te merken. Ik zal daarbij hun betoog zoveel mogelijk op de voet volgen, echter zonder veel hoop op mijn beurt hen te overtuigen.

1. De door de onderzoekers gekozen methode om de verbinding tussen inkomens en rapportcijfers te leggen, is om begrijpelijke redenen superieur aan die welke ik hun ten onrechte had toegeschreven.

2. Ik ben er nog niet zo zeker van of het vergelijkend karakter van rapportcijfers niet in de logica van het begrip besloten ligt en of een rapportcijfer niet noodzakelijkerwijs een waardering van de prestaties van een leerling weergeeft. Bij die prestaties is immers ook de, mijns inziens niet direct meetbare, graad van moeilijkheid van de sommen en niet alleen wat de leerling daarvan terecht brengt van belang. Naar mijn opvatting geeft juist die onmeetbare dimensie van

de schoolprestatie aan rapportcijfers het karakter van een waardering. Waarschijnlijk zou ik in het huidige VWO een veel lager cijfer voor wiskunde hebben gekregen dan ik destijds behaalde. Dat betekent dan dat mijn rapportcijfer van destijds nu met een veel hogere prestatie zou corresponderen.

Hoe dit ook zij, voor zover rapportcijfers in feite wel een waardering inhouden, zijn zij in elk geval van vergelijkende aard. Die waardering geschiedt dan met behulp van een referentiekader; hoe zou het anders kunnen? Welnu, ook bij de vaststelling van een WFI gaat het om een waardering, een waardering van verschillende inkomensbedragen (in feite dus om de vraag welke inkomensbedragen het subject aan verschillende waarderings verbindt). Het moet toch duidelijk zijn dat het subject hier geen berekeningen kan maken die ook maar enigszins vergelijkbaar zijn met het door mijn opposanten aangehaalde voorbeeld van de berekening van een proefwerkcijfer. En hoe zou hij deze waardering kunnen geven zonder een referentiekader te hanteren? De onderzoekers stelden dan ook, zoals in hun eerste artikel is vermeld, het bestaan van dat referentiekader op zeer overtuigende wijze empirisch vast.

3. Op grond van het voorgaande blijf ik van mening dat de WFI's nooit het onafhankelijke facet van de subjectieve welvaart kunnen bevatten. Dit betekent dan tevens dat ook eventuele afwijkingen tussen de door de onderzoekers gemeten WFI's enerzijds en de op grond van hun theorie van de voorkeursvorming te verwachten, uitsluitend relatief, nl. als subjectieve inkomensverdelingen geïnterpreteerde, WFI's anderzijds, nooit het meespelen van een onafhankelijk aspect kunnen impliceren.

Mijn opposanten bedoelen met iemands subjectieve waardering van zijn eigen inkomen in feite de mate van (on)tevredenheid van iemand met zijn inkomen. Hierbij telt — ik stel een en ander nu iets vereenvoudigd — alleen de relatieve hoogte van dat inkomen ten opzichte van dat van anderen en ten opzichte van dat van hemzelf in een nog niet „vergeten” verleden. Deze mate van tevredenheid kan in beginsel door het subject zelf gemeten worden. Ik bedoel echter met iemands aan zijn inkomen ontleende subjectieve welvaart de intensiteit van zijn door dat inkomen verkregen bevrediging ofte wel genot. Hierbij telt zowel de relatieve als de absolute hoogte van dat inkomen. Voor zover het bedoelde nutsurplus afhankelijk is van de relatieve hoogte van zijn inkomen, kan het subject het in beginsel zelf meten (op de door de onderzoekers uitgewerkte manier); voor zover het samenhangt met de absolute hoogte van zijn inkomen kan hij dat echter niet.

Voor de meetbaarheid van het door mij onafhankelijk genoemde facet van de subjectieve welvaart moet ik me vooralsnog tot de „science fiction” wenden,

waarbij psychologen op de een of andere manier iemands genotsintensiteit zouden moeten meten (men denke aan iets soortgelijks als een z.g. leugendetector). Het is dan ook niet zo dat de onderzoekers volgens mij de inkomenswaardering op een verkeerde manier zouden hebben gemeten, verkeerde vragen aan de geënquêteerden zouden hebben gesteld — zoals mijn artikel, door een slordige formulering op dit punt, ten onrechte suggereert — en dat andere vragen een betere uitkomst zouden hebben opgeleverd. Op welke manier je de mensen ook vraagt hun inkomenswaardering, of subjectieve welvaart, te kwantificeren, je zult — in het gunstigste geval — nooit iets anders boven water krijgen dan een mate van (on)tevredenheid. Subjectieve welvaart is mijns inziens echter iets anders dan tevredenheid. Juist doordat de mens fundamenteel ontevreden is, blijft hij streven naar toeneming van zijn subjectieve welvaart. Door die fundamentele ontevredenheid voortgedreven, zal hij ook steeds iets nieuws — in onze context is dat een nieuw, respectievelijk een betere kwaliteit van een reeds bestaand consumptiegoed — blijven verzinnen.

Nu stellen de onderzoekers in hun artikelenserie ergens terecht dat theoretische concepten tot op zekere hoogte gedefinieerd worden door de wijze waarop ze gemeten worden. Ik zou dan ook geen bezwaar hebben tegen hun inkomenswaarderingconcept als de mate van tevredenheid van iemand met zijn inkomenshoogte — een concept dat boven het mijne de niet geringe verdienste heeft dat het meetbaar is — wanneer zij daaraan niet zulke verstrekkende beleidsconclusies met betrekking tot de inkomensverdeling (waar we het nu niet over hebben) en de economische groei hadden verbonden. Terwijl naar mijn opvatting de economische groei zodanig zou moeten worden omgebogen dat deze de subjectieve welvaart doet toe- in plaats van afnemen, wat ik nu maar af doe met de kreet: van kwantiteit naar kwaliteit (in de ruimste zin), pleiten de onderzoekers ervoor — zij het met inachtneming van bepaalde restricties — die economische groei geheel of nagenoeg geheel af te schaffen. En dat op grond van de overweging dat de ontevredenheid, naar mijn overtuiging een menselijke eigenschap waar we, anders dan door griezelige ingrepen, niets aan kunnen veranderen, er toch niet blijvend door afneemt.

4. Waarop berust nu mijn overtuiging dat dat onafhankelijke facet van de subjectieve welvaart, hoewel ik het op geen enkele manier kan meten, toch bestaat? In de eerste plaats meen ik te constateren dat bij de aan de inkomensbesteding ontleende bevrediging het „keeping up with the Joneses” voor sommige mensen zeer belangrijk is en voor sommige anderen nauwelijks of geen rol speelt (wat overigens hun streven naar méér subjectieve welvaart zeer wel onverlet kan laten),

terwijl ik veronderstel dat de laatstgenoemden toch wel degelijk subjectieve welvaart aan hun inkomen ontleen. Iets dergelijks geldt mijns inziens ten aanzien van de verschillende bestedingscategorieën. Zo veronderstel ik dat datzelfde „keeping up with the Joneses” met betrekking tot de voor de deur staande automobiel veelal van groot, maar met betrekking tot de binnenshuis, binnen de beslotenheid van het eigen gezin, genoten maaltijd, van geen noemenswaardig belang is, terwijl ook die maaltijd wel degelijk genot, d.w.z. subjectieve welvaart, kan opleveren.

In de tweede plaats beroep ik me op introspectie. Ik meen uit eigen ervaring te weten dat ik aan de betere kwaliteiten van een aantal consumptiegoederen, die ik me door de stijging van mijn inkomen heb kunnen verschaffen, duidelijk meer genot beleef dan ik vroeger aan de slechtere kwaliteiten deed; iets anders gezegd dat de verschuiving naar betere kwaliteiten en het daarmee gepaard gaande, op enkele terreinen geleidelijk toenemende kwaliteitsbesef, me meer plezier in het leven heeft gegeven. Doordat ik van de hier bedoelde „capacity to enjoy income” slechts langzaam en na het nodige vallen en opstaan iets meer meen te hebben verworven, heb ik bij mezelf een juist aan de „preference drift” tegenovergesteld verschijnsel waargenomen: naarmate meer tijd verstreek leerde ik beter van mijn gestegen inkomen te genieten. Met het voorgaande is het bestaan van een onafhankelijk facet van de subjectieve welvaart uiteraard geenszins aangetoond, hoogstens aannemelijk gemaakt.

5. Indien het experiment van Helson en Kozaki een zeer sterke indicatie vormt dat niet alleen waarderingen maar alle percepties, ook die van iets zuiver objectiefs, in de grond van de zaak relatief zijn, ofte wel alleen maar relatief kunnen zijn, dan is ook de subjectieve welvaart, die immers — in tegenstelling tot de objectieve welvaart — ook als een perceptie moet worden beschouwd, waarschijnlijk eveneens alleen maar relatief en is er dus waarschijnlijk geen plaats voor een objectieve component of, iets voorzichtiger gezegd, een onafhankelijk facet daarvan. Indien het bedoelde experiment echter niet meer indiceert dan dat percepties zich weliswaar onder invloed van voorafgaande stimuli in meer of minder sterke mate wijzigen, maar daarmee nog niet uitsluitend relatief behoeven te zijn geworden, kan het onafhankelijke facet van de subjectieve welvaart in beginsel overeind blijven staan.

R. Iwema